

סימן כד - מריחת משחה בשבת להסתרת כתם על העור

שאלה

יש לי שטף דם מכוער על הפנים. קניתי איפור לכסות אותו. הבעיה היא שזה מעין משחה, וחשבתי עכשיו שמן הסתם זה לא מותר לשימוש בשבת. איפור בצורת אבקה לא יצליח לכסות את זה ואני מתביישת להסתובב כך בשבת בבית ובבית הכנסת. אני מניחה שלא אצא מהבית בשבת ואשתדל להימנע מלפגוש באנשים. אלא אם כן זה ממש יקטן עד שבת. כרגע זה גדול ובלתי ניתן לפיספוס. המשחה יותר נוזלית ממשחת שיניים. אבל לא דומה כל כך לשמפו. אולי קרם, אבל אפילו יותר נוזלי מקרם. האם יש איזשהי שיטה לפיה מותר להתאפר עם המשחה הזו כדי לכסות את הכתם על העור בשבת? ואפילו רק לעכשיו ולא באופן קבוע?

תשובה

מותר למרוח את המשחה. לכתחילה, יש למרוח את המשחה בשינוי, כגון שתמרחי עם גב היד, או לכל הפחות ביד שמאל.

נימוקים

א. מריחת המשחה מצד איסור רפואה

עצם מריחת משחה כדי לרפא פצעים היא בגדר רפואה שאסורה בשבת. הדבר מבואר מהדין ש"החושש במתניו לא יסוך בהם שמן וחומץ" (שו"ע שכז, א) ובמשנ"ב שם (סק"ד): ומשום הכי, אסור לסוך בשמן במדינותינו הראש שיש בו חטטין. וכן אם יש לו נפח בכל מקום שהוא, אסור לסוך בשמן במדינותינו. מצד שני, אם מדובר במשחה שגם אנשים בריאים מורחים אותה, בלי קשר לפצעים, הרי שמותר למרוח בשבת, וכהמשך השולחן ערוך שם: "אבל סך הוא שמן לבדו". וכלשון המשנה ברורה (שם סק"ב): שמן לבדו - דגם דרך הבריאים לסוך אותו ולא מינכר שהוא לרפואה וכן על גבי מכה מותר לסוך בשמן מטעם זה". עם זאת, בנדון דידן לא מדובר במשחה שמרפאת, אלא רק מסתירה את הכתמים. לכן, לא נראה שיש כאן בעיה של רפואה.

ב. מריחת המשחה מצד איסור ממחק

המוחק היא אחת המלאכות האסורות בשבת. מלאכת ממחק במשכן היתה להחליק את העור, כדי שיהיה נוח לכתובה עליו.

משנה בסוף פרק חבית (קמו):

ואין נוקבין מגופה של חבית דברי רבי יהודה, וחכמים מתירין. ולא יקבנה מצדה, ואם היתה נקובה לא יתן עליה שעוה, מפני שהוא ממרח. אמר רבי יהודה: מעשה בא לפני רבן יוחנן בן זכאי בערב, ואמר חוששני לו מחטאת.

ופירש רש"י:

שהוא ממרח - ויש כאן משום ממחק.

כלומר, ישנה תולדה של מלאכת ממחק, שהיא מריחת שעווה באופן שנוצרת שכבה חלקה על פי הנקב כדי ליצור סתימה יפה. ובגמרא (שם ע"ב):

מישחא: רב אסר, ושמואל שרי. מאן דאסר, גזרינן משום שעוה. ומאן דשרי, לא גזרינן. אמר ליה רב שמואל בר בר חנה לרב יוסף, בפירוש אמרת לך משמיה דרב מישחא שרי.

ופירש רש"י:

משחא - שמן עב. אסור - למרחו.

כלומר, איסור ממחק מדאורייתא, הוא כאשר סותמים את הנקב בשעווה. רב ושמואל נחלקו בשאלה האם גזרו על שמן עב אטו שעווה, והלכה כרב שגזרו בהם.

לגבי הסיבה שבמישחא אין ממחק מן התורה, כתב במנוחת אהבה (פרק כ הערה 17):

והטעם שאין איסור תורה במירוח שמן עב, משום שאינו קשה כשעווה, ולא שייך מירוח אלא בדבר קשה, שקודם מירוחו אין פניו חלקים. אבל דבר רך, גם קודם מירוחו פניו חלקים, שלא שייך לומר שאינו חלק אלא אם כן המירוח הוא קשה.

האם יש דברים שאין בהם איסור ממחק כלל?

מחד, כשהרמב"ם מתאר את הדין של מישחא הוא כותב:

הממרח רטיה בשבת חייב משום מוחק את העור. לפיכך אין סותמין נקב בשעוה וכיוצא בה שמא ימרח ואפילו בשומן אין סותמין את הנקב גזירה משום שעוה.

הוא אומר: מישחא היינו שומן. מאידך, לגבי שמן ציינו כבר לעיל, שמותר לסוך אותו. הרי ששמן נוזלי ממש, בוודאי שאין בו איסור ממחק.

מה לגבי דברים שהם סמיכים יותר משמן נוזלי, אך פחות משומן?

בתוספתא (שבת פרק ה הלכה ד) נאמר:

ואספלנית שפרשה מן האגד מחזירה.

יסוד הדין נובע מכך, שרטיה שנפלה מעל המכה לקרקע, אסור להחזירה בשבת, כמבואר בעירובין (קב:). ופירש רש"י שם, שטעם האיסור הוא גזירה שמא ימרח. לדין זה מתייחסת

התוספתא, וכתב על כך הבית יוסף (סימן שכח ד"ה איספלנית):

פירש הר"ן, אספלנית - מטלית של בגד שמושחין אותו במשיחה ומשימין אותו על גבי המכה עד כאן. ונראה לי שמישיחה זו היא רכה ביותר דלא שייך בה מירוח דאם לא כן היה אסור אם פירשה על גבי קרקע.

מלשוננו של הבית יוסף נראה, שבמשיחה רכה אין איסור מירוח כלל: 'לא שייך בה מירוח', ולכן הוא מתיר אם פירשה על גבי קרקע. זאת בניגוד למישחה, שבה יש איסור מירוח מדרבנן, ולכן נאסרה אף כשפירשה על גבי קרקע.

אבל ביביע אומר (הלך ד, אורח חיים סימן כו אות א) כתב על דברי הבית יוסף, שאין להסיק מדבריו שמירוח במשחה רכה אין בו מישום ממחק כלל, אלא רק שכיוון שאין בזה איסור תורה, אין איסור בהחזרתה כשנפלה על גבי קרקע, שאפילו אם ימרח, לא יעבור על איסור תורה.

כך נראה גם מדברי המגן אברהם. בסימן שטז (סעיף יא) פסק המחבר:

לא ישפשף ברגליו רוק על גבי קרקע, משום משוה גומות, אבל מותר לדרסו לפי תומו שאינו מתכוין למרח ולהשוות גומות.

וכתב עליו המגן אברהם (שם סקכ"ד):

על גבי קרקע משום כו' - משמע דעל גבי רצפה שרי לדברי המתירין כיבוד במרוצף... וצריך עיון, דליתסר משום מירוח עצמו?

ויש למר, דממרח לא שייך אלא כשכונתו שיתמרח דבר על גבי חבירו, אבל הכא רוצה שיבלע בקרקע.

מדברי המגן אברהם ברור שהוא הבין שברוק יש משום מירוח¹.

אבל במנוחת אהבה (שם סעיף ח) למד מדברי הבית יוסף, שבמשחה רכה ביותר, כעין סבון, אין איסור מירוח כלל. את דברי המגן אברהם דוחה ה'מנוחת אהבה', בהתבססו על לשון השולחן ערוך (סימן שכח סעיף כ):

אין נותנין יין לתוך העין. וליתנו על גביו, אם פותח וסוגר העין אסור. ואם אינו פותח וסוגר, מותר. ורוק תפל, אפילו על גביו אסור דמוכחא מלתא דלרפואה עבד.

מבואר שברוק תפל יש בעיה רק משום רפואה, ולא משום מירוח.

על כל פנים, קשה מאוד להתיר על סמך הסמיכות של המשחה, ומידי איסור דרבנן לא יצאנו, אם כי ניתן לצרף את שאלת הסמיכות כסניף להקל.

ג. איסור מריחת המשחה מדין צובע בגוף האדם

המשנה בשבת (צד:) אומרת:

הנוטל צפרניו זו בזו, או בשיניו, וכן שערו, וכן שפמו, וכן זקנו, וכן הגודלת, וכן הכוחלת, וכן הפוקסת רבי אליעזר מחייב, וחכמים אוסרין משום שבות.

¹ יש לציין שההיתר של המגן אברהם כשלעצמו, שאין איסור מירוח כשכונתו היא להבליע את הדבר הנמרח בתוך החומר השני, הובא אצל אחרונים רבים, והוא משמש יסוד חשוב בהרבה דינים על מריחת משחה על עור בשבת. אבל בנדון דידן, עיקר כוונת המישחה היא להישאר על גבי העור, שהרי המישחה היא שמסתירה את הכתם, ולכן היתר זה אינו רלוונטי.

מבואר, שלדעת חכמים אסור מדרבנן לאשה לכחול את עיניה. ובגמרא מבואר, שאיסור כוחלת הוא משום מלאכת צובע². הרי שמדרבנן יש איסור צביעה בגוף האדם, לדעת רוב הראשונים, שפסקו כחכמים³, וכן נפסק בשולחן ערוך (סימן שג סעיף כה). מדברי החיי אדם (כלל כד, נשמת אברהם אות א) נראה, שאיסור כוחלת הוא מדרבנן, משום שזו צביעה שאינה בת קיימא. אבל מרבית האחרונים נקטו לא כך, אלא שהסיבה שהצביעה אינה אסורה מהתורה אינה משום שזו צביעה שאינה של קיימא, אלא שבגוף האדם לא שייכת צביעה מן התורה. כך כותב באור זרוע (חלק ב סימן סג אות ה) בשם היראים: וצביעת פיו וידו אין בהם חשש, שאין צביעה אלא בדבר שדרכו לצבוע ולא מקריא צובע כלל.

וכך כתב במנחת חינוך (צובע אות ג) ובאבני נזר (חלק אורח חיים סימן קעז אות ג) וכן כתב המשנ"ב (סימן שג סקע"ט).

עם זאת, בנדון דידן יש צד להקל, על סמך דברי כמה פוסקים, שכתבו שאין איסור כוחלת בפודרה לבנה. ביסוד הסברא כתב ביביע אומר (חלק ו אורח חיים סימן לז אות ג):

דדמי למה שכתב הנודע ביהודה (חאה"ע סי' פה), דהא דקיימא לן כתב על גבי כתב פטור, היינו אפילו באופן שהכתב השני משחיר יותר מן הראשון, ואפילו הכי אין בו חיוב מן התורה משום כותב. עיין שם. וכן כתב בספר טל אורות (במלאכת הכותב ד"פ רע"ד) שאפילו היו אותיות מטושטשות וחידשן בהעברת הקולמוס עליהן הוה ליה כתב על גבי כתב ופטור. עיין שם... וכן כתב בשו"ת תשורת שי חלק א (סי' שכח) שהמעביר צבע נעלים על גבי נעליו בשבת פטור משום צובע, אף על פי שהצבע משחיר העור יותר.

וגם שבט הלוי (חלק ו סימן לג אות א) כתב סברא זו, ונראה שנקט כך להלכה. ואם כן, כיוון שבנדון דידן הצביעה נועדה להיות בצבע העור, אף שהיא מעל שטף דם, יש מקום לומר שהרי זה כמו צובעת בלבן, שאין בזה איסור צביעה כלל. ואמנם, אף אם לכתחילה אין מקום להתיר על פי סברא זו לבד, יש מקום לשקול אותה גם כאן כסניף להקל⁴.

² אמנם, דעת הרמב"ם (פרק כג הלכה יב) שהוא משום כותב, ומסבירים המפרשים שהיתה לו גירסה אחרת בגמרא, כגירסת הערוך.

³ דלא כרבנו חננאל והסמ"ג.

⁴ בפניני הלכה בהרחבות להלכות שבת כתב בשם הרב רצון ערוסי, להתיר איפור כשמתאפרת לזמן קצר, והבין מדבריו, שצביעה לזמן קצר אינה בגדר צביעה כלל.

גם הפניני הלכה עצמו אינו מסכים עם דבריו, ובכל זאת, יש מקום לצרף גם את דבריו כסניף להקל.

ד. היתר מריחת המשחה משום כבוד הבריות

בגמרא בברכות (יט): מבואר שגדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה, והכוונה שם, שדוחה בקום עשה, את ה'לא תעשה' של 'לא תסור', דהיינו איסור דרבנן. ואם כן, לגבי איסורי דרבנן מצינו שכבוד הבריות דוחה אותם. אמנם, צריך לדעת שאין כל האיסורים שווים בדבר, ולא כל דבר נכלל בגדר 'כבוד הבריות'. ולכן צריך זהירות יתירה בשימוש בכלל הזה. כך למשל מצינו בר"ן (שבת, דף לה: מדפי הרי"ף) שכתב:

ודאמרינן גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה, איכא למידק כיון שכן לדידן דקיימא לן כרבי שמעון דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה אף המוציא לרשות הרבים, לישתרי?
ליתא. שלא התירו מפני כבוד הבריות אלא בדבר שעיקרו מדברי סופרים כגון כרמלית, אבל ברשות הרבים לא. משום דמי מפיס במלאכה זו אם הוא צריך לגופה אם לאו. שאפילו במת אמרינן בירושלמי דמשכחת בזה מלאכה הצריכה לגופה כגון בכותי שהוציאו לכלבו, הלכך ברשות הרבים אסור. דכל היכא דאיכא דררא דאיסורא דאורייתא לא שרו רבנן כגון לגבי מת.

אם כן, מבואר בר"ן שלמרות שמלאכה שאינה צריכה לגופה אסורה רק מדרבנן, עדיין לא מתירים בזה כבוד הבריות.

לדבריו אכן נראה, שגם מלאכה דאורייתא בשינוי תהיה אסורה, אם כי יש מקום לחלק בין מלאכה שאינה צריכה לגופה ובין שינוי, שהרי לגבי מלאכה שאינה צריכה לגופה, אותו מעשה ממש לפעמים הוא דאורייתא ולפעמים דרבנן, כפי שציין, כגון בכותי שהוציאו לכלבו. לעומת זאת, שינוי הוא מעשה אחר.

ועם זאת, בנדון דידן, אין מדובר על מלאכה דאורייתא, אלא על דברים שנאסרו מדרבנן, גזירה משום מלאכה דאורייתא, כמו מריחת משחה רכה אטו מריחת שעווה, וצביעת גוף האדם, שאסורה למרות שאין בגוף האדם צובע מצד עצם הדין, ולכן נדון דידן דומה יותר לאיסור כרמלית, שגם הוא גזירה משום רשות הרבים, ובו בוודאי התירו משום כבוד הבריות (כמבואר בכמה מקומות בש"ס ופוסקים שהתירו טלטול בכרמלית משום כבוד הבריות).

בשבט הלוי (חלק ח סימן סו) דן במי שיש לו חום ופריחה כתוצאה מאלרגיה, אם מותר לו לקחת תרופות בשבת. וכתב על זה:

מיהו מה שכתב כבות תורתו בענין כבוד הבריות ולהתיר בו איסור דרבנן של לקחת תרופות מטעם כבוד הבריות, אני קצת מהסס בזה, להתיר נוזלת זה מטעם כבוד הבריות. דקשה לדמות בזה, דאם כן, גם מי שיש לו נוזלת חזקה בעלמא נתיר מהאי טעמא. ואולי לא שייך בזה, כיון שהוא דבר הרגיל בחברת בני אדם ואינם מתבזים בזה. ואינו דומה כלל להאי דעירובין מא: לענין ד' אמות ביוצא חוץ לתחום דמתירים

לצורך נקביו... וכולם יש בהם בזיון ממש. ועד שלא יתבררו ראיות חזקות לזה הדבר
עדין מוטל בספק.
הרי שלא רצה להתיר, כי לא ברור שאדם מנוזל מאוד נחשב כפגיע בכבוד הבריות.

עם זאת, בנדון דידן נראה לי שניתן לומר שיש כאן מקום להתיר איסור דרבנן משום כבוד
הבריות וכפי שאבאר.

בגמרא (שבת פא) דנים בשאלה האם מותר לטלטל אבנים לגג כדי להתפנות ולקנח בהן :
בעא מיניה רבה בר רב שילא מרב חסדא, מהו להעלותם אחריו לגג? אמר ליה גדול
כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה. יתיב מרימר וקאמר לה להא שמעתא.
איתיביה רבינא למרימר רבי אליעזר אומר נוטל אדם קיסם משלפניו לחצות בו שיניו,
וחכמים אומרים, לא יטול אלא מן האבוס של בהמה?
הכי השתא. התם, אדם קובע מקום לסעודה. הכא, אדם קובע מקום לבית הכסא?
ופירש רש"י:

התם אדם קובע לסעודה - והיה לו להכין שם מאתמול. הכא אדם קובע לבית הכסא
- בתמיה, פעמים שמוצא אדם שם, והולך למקום אחר, בית הכסא לא היה מצוי להם
בבתיהן, שהיו דרין בבתיהן בעלייה מפני דוחק בתים.
הגמרא אומרת, שאת האבנים מותר לטלטל משום כבוד הבריות. לעומת זאת, ליטול קיסם
כדי לחצוץ בשיניים, אסור, משום שאדם היה יכול להכין קיסם מבעוד יום.
על פי זה נפסק בשו"ע (שכב, ד):

אוכלי בהמה, אין בהם משום תיקון כלי. לפיכך מותר לקטום אפילו בסכין, קש או
תבן ולחצוץ בו שיניו. אבל קיסם שאינו אוכל בהמה, אפילו ליטלו כדי לחצוץ בו
שיניו, אסור.
ובמשנ"ב (סקי"ד) הוסיף:

אסור - ואף דיש בזה משום כבוד הבריות שפעמים שנראה הבשר שבין השיניים לחוץ
וגנאי הוא לו אף על פי כן אסור, דהיה לו להכין קיסם מאתמול במקום הסעודה.
[גמרא] ולפי זה, אם הזמינו חבירו לסעודה בשבת ולא היה אפשר לו להכין שום דבר
מאתמול לחצות בו שיניו מותר לו לטלטל קיסם לחצות בו שיניו, אם אין לו דבר אחר.
אך במקום שאין נחשב לו זה לגנאי אסור [מ"א]:

כלומר, במקום שלא היה יכול להכין מאתמול, כגון כשמתארח, רשאי לטלטל קיסם לחצוץ
בו שיניו, אם הדבר נחשב לגנאי.
ובשער הציון (סקי"ב) ציין לדברי הפמ"ג, שלא רק איסור טלטול התירו, אלא מותר גם לקטום
קיסם כזה בשיניו, כגון שקוטם ביד במקום כלי.
הרי שהפרי מגדים התיר לעשות מלאכה דאורייתא בשיניו, משום כבוד הבריות של חציצה
בשיניים.

מדברי הפרי מגדים יש ללמוד היתר לנדון דידן בתרתי:
ראשית, כאן בעיית כבוד הבריות גדולה הרבה יותר. בוודאי שכתם גדול על הפנים מכער
ומפריע הרבה יותר מאשר בשר החוצץ בשינים.
ושנית, כאן אנו מתירים איסורים שהם רק דרבנן גזירה משום איסור דאורייתא, ולא איסור
דאורייתא ממש בשינוי.

בנוסף יש לזכור שגם לגבי צובע וגם לגבי ממרח הבאנו לעיל צדדים להקל, שאולי אף איסור
דרבנן ממש אין כאן.
ואם תעשה זאת בשינוי, נמצא שיש כאן תרי דרבנן לצורך גדול, ובוודאי יש להקל בזה (בפרט
כשאחד ה'דרבנן' הוא שינוי, כמבואר במגן אברהם סימן שז סק"ז).

